

Erwin Oberländer, Volker Keller (Hrsg.), *Kurland. Vom polnisch-litauischen Lehnsherzogtum zur russischen Provinz. Dokumente zur Verfassungsgeschichte 1561-1795*, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn – München – Wien – Zürich 2008, ss. 331

Księstwo Kurlandii, powstałe w 1561 r. z części rozwiązanego inflanckiego państwa zakonnego i włączone do imperium rosyjskiego w toku rozbiorów Rzeczypospolitej Obojga Narodów, zajmuje szczególne miejsce w historii ustroju w Europie na progu czasów nowożytnych. Unikatowy był jego status szczególnie w mozaice krajów wchodzących w obręb Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego, ale wyrażał także skomplikowaną budowę dawnej Rzeczypospolitej. Barwy jego statusowi nadawali niemiecki władca i niemiecka szlachta, która dysponowała pełnią praw politycznych, łotewscy chłopci, dźwigający ciężar gospodarki, polsko-litewski zwierzchnik lenny, wreszcie, rosyjski car jako gwarant struktury stanowej. Długo nauka trochę po macoszemu traktowała fascynujący zespół tematów o przeszłości Kurlandii. Dopiero z chwilą odzyskania przez Łotwę niepodległości, kiedy przebogate archiwa ryskie stały przed badaczami otworem, pojawiły się impulsy uruchamiające podjęcie bardziej kompleksowych kwereń. Obok historyków łotewskich, piszących po łotewsku, zainteresowanie przeszłością Kurlandii wykazali przede wszystkim uczeni niemieccy, skupieni na Uniwersytecie w Moguncji wokół Erwina Oberländera, oraz w Instytucie Herdera w Marburgu w seminarium Volkera Kellera. Warto wszelako przypomnieć z uznaniem, że do tej rodziny badaczy zgłosili akces także historycy rosyjscy i polscy. Wymieńmy tu tylko podstawowe opracowania monograficzne: Almut Bues, *Das Herzogtum Kurland und der Norden der polnisch-litauischen Adelsrepublik im 16. und 17. Jahrhundert*, Giessen 2001; Bogusław Dybaś, *Na obrzeżach Rzeczypospolitej. Sejmik piltyński w latach 1617-1717*, Toruń 2004; *Das Herzogtum Kurland 1561-1795. Verfassung, Wirtschaft, Gesellschaft*. Bd. 1 hrsg. von E. Oberländer u. Ilgvars Misans, Lüneburg 1993; Bd. 2 hrsg. von E. Oberländer, Lüneburg 2002; Volker Keller, *Herzog Friedrich von Kurland (1569-1642). Verfassungs-, Nachfolge- und Neutralitätspolitik*, Marburg 2005; Gert v. Pistohlkors, *Die Stellung der Deutschen in der Geschichte der Esten, Letten und Litauer*, w: Nord-Ost Archiv N. F. 1 (1992) H. 1, s. 89-122; Klauspeter Strohm, *Die kurländische Frage (1700-1763). Eine Studie zur Mächtepolitik im Ancien Regime*, Berlin 1999.

Obszerny tom, redagowany i komentowany przez E. Oberländera i V. Kellera jest pierwszym spełniającym rygorystyczne współczesne standardy edytorskie wydawnictwem dokumentów, które odegrały fundamentalną rolę w historii ustroju Kurlandii. Wydawcy wydali 23 dokumenty, istotne z dwóch punktów widzenia: po pierwsze – dali teksty, które były istotne dla całej historii kraju; po drugie – te, które wyrażały rozwój zasad sformułowanych konstytucyjnie.

Zbiór wydanych dokumentów rozpoczynają teksty „Pacta Subiectionis” i „Privilegium Sigismundi Augusti” z 28 listopada 1561 r. Pierwszy był – jak wiadomo – rodzajem metryki urodzenia księstwa Kurlandii, w której Gotthard Kettler otrzymał „ducalem tytułum ad instar Illustris Domini Ducis In Prussia”, drugi zaś stanowił gwarancję praw dla szlacheckich mieszkańców Księstwa. Trzecim zamieszczonym w zbiorze dokumentem jest tekst inkorporacji księstwa do powstającej połączonej unii realną monarchii polsko-litewskiej z 1569 r. Inkorporacja oznaczała znaczne wzmocnienie bezpieczeństwa granic Kurlandii, a zarazem stabilizowała sytuację tamtejszego rycerstwa. Potwierdzał to ze swej strony kurlandzki książę (dok. 4: Privilegium Gotthardinum z 25 czerwca 1570 r.). Podobne znaczenie miały testament Gottharda z 23 lutego 1587 r. (dok. 5), układ regulujący wspólne rządy książąt Fryderyka i Wilhelma (dok. 6 z 2 maja 1595 r.) oraz konstytucja „Formula Regiminis” z 18 marca 1617 r. (dok. 7), która w oparciu o „Pacta Subiectionis” aktualizowała kompetencje księcia wobec stanów, prawa i obowiązki szlachty. Przyjęta z inspiracji komisji królewskiej konstytucja regulowała ustrój Kurlandii na całe stulecie.

Dokumenty, które pochodzą z XVIII stulecia, świadczą już dobitnie o stopniowym słabnięciu wpływów polsko-litewskich w Kurlandii i o wyraźnym wchodzeniu tego kraju w orbitę polityki rosyjskiej. Dowodem tego trendu w rozwoju są dokumenty nr 8 do 14: m.in. „Ordinatio Futuri Regiminis Ducatum Curlandiae et Semigalliae” z 5 grudnia 1727 r., reskrypt cesarzowej Anny z 1732 r. wyrażający rosyjski protest przeciwko polityce zbliżenia z Rzeczpospolitą, „Pactum bilaterale” z 1737 r. o sojuszu księcia Birona z Petersburgiem, przeniesienie przez Augusta III na Birona Kurlandii i Semigalii jako lenna dziedzicznego, postanowienie o rządzeniu przez tegoż księcia krajem ze stolicy Rosji, konwencja gdańska, w której król polski rezygnuje z prawa decydowania o stacjonowaniu na terenie księstwa carskich wojsk na rzecz partnera rosyjskiego.

Ostatnie pomieszczone w wydawnictwie dokumenty odnoszą się już do okresu panowania Katarzyny II, kiedy Kurlandia powoli stawała się prowincją rosyjską, zaś Rzeczpospolita czasów Stanisława Augusta stopniowo wchodziła w czas rozbiorów. Dokumenty poświadczają te procesy w sposób kliniczny: to deklaracja Birona z 1762 r. o swej podległości carycy (dok. 15), orędzie Katarzyny II skierowane przeciwko elementowi „knańbnemu i nieposłusznemu” w Kurlandii i Semigalii z 1766 r. (dok. 16), konwencja graniczna o handlu między Rosją a Kurlandią z 1783 r. (dok. 17). Projekt i konstytucja Sejmu Czteroletniego o miejscu Kurlandii i Semigalii w organizmie Rzeczypospolitej, która była już tylko manifestacją polityczną stanów upadającej Rzeczypospolitej (dok. 18 i 19), manifest o wypowiedzeniu więzi z Polską z 1795 r. (dok. 20), akt poddaństwa stanów kurlandzkich wobec władczyni Wszschrosji (dok. 21), rezygnacja księcia Piotra z tronu i manifest Katarzyny do jej nowych poddanych w Kurlandii, Semigalii i w powiecie pileńskim (dok. 23).

Podkreślając dużą wagę merytoryczną wydanych w tomie dokumentów, nie można nie podkreślić z uznaniem pietyzmu wykazanego przez wydawców przy wyborze formy edycji. Teksty zostały wybrane z oryginałów. Tam gdzie to nie okazało się możliwe, wydawcy sięgnęli po wczesne wiarygodne kopie. Utrzymano język wersji pierwotnych, a wszystkie dokumenty pochodzące od kancelarii króla polskiego zostały wydrukowane po łacinie i w tłumaczeniu niemieckim. Komentarz w przypisach został ograniczony do niezbędnego minimum. Wstęp pochodzący od Erwina Oberländera i Volкера Kellera jest wzorem zwięzłości i wyraża znawstwo trudnej problematyki.

Dla polskiego czytelnika *compendium* niemieckich autorów i wydawców przedstawia sporą wartość.

HENRYK OLSZEWSKI (Poznań)

Arkady Rzegocki, *Racja stanu a polska tradycja myślenia o polityce*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2008, ss. 382

Jest to już sześćdziesiąta pozycja wydana w serii Biblioteki Myśli Politycznej przez Ośrodek Myśli Politycznej w Krakowie. Autor postawił sobie za zadanie zdefiniowanie pojęcia racji stanu oraz – jak pisze – wyjaśnienie fenomenu jego popularności w Polsce, co odróżnia polską politykę od innych państw, w których termin ten jest dzisiaj nader rzadko i niechętnie używany. Książka doczekała się już obszernej recenzji pióra Jarosława Gowina w „Rzeczpospolitej” (J. Gowin, *Czego uczą nas klasycy*, RP, 23-24 sierpnia 2008). Lektura książki jest przyjemnością; mnóstwo w niej smakowitych cytatów, wiele odwołań do mało znanych czy zapoznanych autorów, erudycja autora nie ulega wątpliwości. Ponadto Arkady Rzegocki formułuje swoje tezy w sposób jednoznaczny i klarowny, piórem włada sprawnie. Nasuwają się jednak istotne pytania o zastosowaną metodę badawczą.